

Actualiteit

De historische wortels van de deeleconomie

Maïka De Keyzer

Commons en de deeleconomie hebben recent het publieke debat veroverd. Door initiatieven zoals Uber, Airbnb, Peerby, enzovoort, is deeleconomie zelfs een heus modewoord geworden. Weinig opiniemakers hanteren echter dezelfde definitie van elk concept. De deeleconomie verwijst zowel naar deelplatformen zoals Uber, waarbij dienstverlening nog steeds vergoed wordt door een monetaire som, als naar initiatieven zoals SAMEN (k)LEVEN van Curieus, waarbij burens op vrijwillige basis huishoudspullen, tuingerei of gereedschap uitlenen aan elkaar. Deelplatformen onder de categorie deeleconomie plaatsen is misleidend. Zulke platformen maken gebruik van nieuwe technologieën om commerciële transacties te vergemakkelijken. Er is weinig tot geen verschil met de klassieke dienstverlening. Ik ga vanaf nu dan ook niet dieper in op deze tendensen. Een ander modewoord dat vaak in artikelen over de deeleconomie wordt gebruikt is *commons*. De exacte betekenis van *commons* blijft in het publieke debat vooral bijzonder vaag. Maar zowel het concept deeleconomie als het concept *common* zijn niet nieuw en kennen een lange geschiedenis. Door naar hun oorsprong en evolutie doorheen de tijd te kijken, kunnen beide concepten verduidelijkt worden.

Commons of gemeenschappelijke goederen, worden door Elinor Ostrom, de Nobelprijswinnaar in economie, gedefinieerd als goederen die voldoende omvangrijk zijn dat het moeilijk, maar niet onmogelijk, wordt om gebruikers uit te sluiten. Hoewel vooral natuurlijke hulpbronnen zoals land, water, visbestanden, hout, en cetera gemeenschappelijk beheerd worden, vallen ook meer abstracte hulpbronnen zoals kennis of software programma's onder deze categorie. Essentieel hierbij is het verschil met publieke goederen, waarbij gebruikers niet uitgesloten kunnen worden. *Commons* worden steeds gebruikt door een afgebakende groep. Tot het einde van de 18de eeuw waren gemeenschappelijke goederen alomtegenwoordig in Europa. Hoewel privaat bezit een belangrijke hoeksteen was van alle historische maatschappijen, was exclusief privaat bezit tussen de middeleeuwen en de 18de eeuw een schaars goed. Bijna elk stuk land dat in de handen was van een individu of gezin kon op de een of andere manier gemeenschappelijk gebruikt worden. Buren konden bijvoorbeeld vrij gebruik maken van de dorpsakkers na de oogst om hun vee te laten grazen of om aren te lezen (gevallede resten van de oogst verzamelen). Om transport over het gebied toe te staan kon een erf of stuk land vaak niet afgesloten worden. Feodale bossen werden beschermd tegen illegale houtkap, maar het verzamelen van gevallen takken of vruchten door de omliggende gemeenschappen kon niet verhinderd worden wegens communale privileges. Hoewel gemeenschappelijk gebruik van dit soort goederen altijd heeft bestaan, werden deze rechten doorheen geheel Europa geïnstitutionaliseerd via het gewoonterecht tijdens de 12de en 13de eeuw. In de Lage Landen zorgden de Hertogen van Brabant voor deze rechten in de vorm van privileges. De andere landheren en klerikale instellingen volgden snel hun voorbeeld. Hoewel het Romeins recht, met exclusief privaat bezit, tijdens de late Middeleeuwen terug ingang vond, hield het gewoonterecht stand en bleven deze gemeenschappelijke rechten in vele gebieden behouden. Uniformiteit was echter niet te vinden. Terwijl de meest commerciële streken zoals Vlaanderen en Holland de meerderheid van de gronden en goederen privatiseerden, opteerden regio's zoals de Kempen, Ardennen, Veluwe, en cetera

voor het behoud van grote stukken gemeenschappelijke gronden en rechten. Het einde van de achttiende eeuw vormde echter een breukmoment voor de meeste Europese landen. De opkomst van verlichte despoten en de zogenaamde fysiocraten leidde tot een formeel verbod op gemeenschappelijk bezit en tot het afschaffen van het gewoonterecht. De fysiocraten waren een groep Franse economen die het principe van economische zelfredzaamheid hoog in het vaandel droegen en de landbouwsector als de voornaamste motor voor economische groei en welvaart van de natie beschouwden. De nieuwe overheden werkten, in tegenstelling tot hun voorgangers, een uitgebreid binnenlands beleid uit en bemoeiden zich sterk met de wijze waarop voedsel en goederen geproduceerd werden. Extensief gebruik van land, wat doorgaans dominant was bij gemene gronden, moest vervangen worden door intensieve graanproductie om de sterk groeiende bevolking te voeden. In 1772 was Maria Theresia de eerste in onze contreien die een wet uitvaardigde om de gemeenschappelijke gronden definitief te privatiseren. Hoewel de Franse Revolutie voor enig oponthoud zorgde, voltooidde de nieuwe liberale Belgische regering vanaf 1830 haar initiatief.

De deeleconomie waarbij diensten en goederen niet vergoed worden door een loon of monetaire som, heeft een even lange geschiedenis. Historische maatschappijen hadden een constante nood aan cash geld en vele zelfvoorzienende boeren of ambachtsslui konden sowieso onvoldoende courant geld bekomen om op die manier in de markt te participeren. De deeleconomie loste veel van deze problemen op. Kleinere boeren konden ploegen of gereedschap gebruiken van burens of meer welstellende elites uit het dorp in ruil voor arbeid, graan of diensten. Een wever kon een deel van zijn geproduceerd laken ruilen voor voedsel of andere goederen. Voor vele armen en zelfs de middenklasse was dit de manier om subsistentie te garanderen. Net zoals de *commons*, stond deze vorm van deeleconomie vanaf het einde van de 18de eeuw onder druk. Loonarbeid werd door de veranderende sociaaleconomische verhoudingen en productiemiddelen dominant. Een fundamentele breuklijn of formeel verbod is voor de deeleconomie echter niet te vinden.

Vormen van collectief beheer en bezit zijn echter terug van weggeweest. De crisis van het kapitalisme, ecologische uitdagingen, zoals vervuiling en de klimaatopwarming, hebben velen aangezet om zowel kapitalistische verhoudingen en productiemethoden als de dominantie van de staat in het reguleren en beheren van hulpbronnen en natuurgebieden in vraag te stellen. Activisten zoals Naomi Klein met haar boek *This Changes Everything*, argumenteren dat het kapitalisme, met neoliberale markten en privatiseringen, beëindigd moeten worden als we de uitdagingen van de 21ste eeuw willen aanpakken. Silke Helfrich ziet “commoning” als de toekomst en als alternatief voor het kapitalisme. *Commoning*, de werkwoordsvorm van *commons*, moet een paradigmaverschuiving teweeg brengen in de sociale wetenschappen zoals kwantumfysica dat heeft gedaan voor de exacte wetenschappen. In haar boek *Patterns of Commoning* stelt ze dat TINA-argumenten passé zijn en gemeenschappelijk beheer en goederen een volwaardig alternatief zijn voor private ondernemingen en publiek beheer via de staat. Ook Maude Barlow sluit zich hierbij aan. Ze is de adviseur voor water van de president van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties en ze klaagt de negatieve effecten van de privatisering van water aan. Arme gemeenschappen in derdewereldlanden wordt toegang tot water ontzegd en verspilling en vervuiling worden in de hand gewerkt door het toekennen van privérechten op water. Water als een *common*, zou de verplichting om watervoorraad en waterkwaliteit te behouden voor de toekomstige generaties opleggen.

Deze abstracte principes zijn reeds in talloze klein- en grootschalige projecten omgezet. Vooral buiten Europa, in gebieden met *failed states*, hebben lokale gemeenschappen baat bij het herintroduceren van collectief beheer door de gemeenschap zelf, in plaats van afwezige overheidsinstanties. Een experiment in de Kafue riviervallei in Zambia waarbij de dorpsgemeenschappen het roer weer in handen kregen om de visvangst en toegang tot de rivier te beheren, leidde tot een herstel van het visbestand na een totale uitputting. Ook bij ons springen interessante en succesvolle initiatieven zoals collectieve moestuinen en gemeenschappelijk beheerde natuurgebieden als paddenstoelen uit de grond. In een zoektocht naar biologische en lokale voedselproductie met het oog op subsistentie organiseren burgers zich steeds vaker in dit soort collectiviteiten. Het streven naar een vermindering van overconsumptie, het afbouwen van afhankelijke arbeidsrelaties en het creëren van solidariteit zet organisaties zoals Curieus of Bright Futures ertoe aan om te opteren voor een deeleconomie, waarbij diensten en productiemiddelen worden geruild of gedeeld in plaats van deze op de markt aan te schaffen of te huren. Bij Bright Futures heeft een collectief een stuk grond aangeschaft dat gemeenschappelijk gebruikt kan worden. Diensten geleverd binnen de groep worden vergoed door alternatieve munten, *Bright Futures* genoemd, die ingezet kunnen worden voor goederen of diensten van anderen uit de groep.

De roep om een paradigmaverschuiving, die tegenwoordig steeds luider weerklinkt, beoogt een fundamentele transformatie van onze maatschappij, waarbij gemeenschappen en collectiviteiten steeds vaker het beheer van goederen en natuur zullen overnemen van de staat of ondernemingen en de klassieke economie gestuurd wordt in de richting van een deeleconomie. In Nederland wil men de welvaartsstaat geleidelijk afbouwen in ruil voor een participatiemaatschappij. Kinderopvang, ouderenzorg en ziekenzorg worden terug de verantwoordelijkheid van de gemeenschap, in plaats van de staat. Zelfs voor de beruchte waterstaat in Nederland wordt nagegaan of de buurtschappen of gemeenten in navolging van polderbesturen terug het roer in eigen handen moeten nemen. Ook de arbeidsmarkt wordt in vraag gesteld. Onder meer Rogier De Langhe mengt zich in het publieke debat om onze loopbanen als vaste werknemers om te vormen tot een deeleconomie waarbij burgers via deelplatformen diensten leveren aan elkaar.

Deze deeleconomie en *commons* zouden leiden tot een meer inclusieve en duurzame economie. Maar is dat wel zo? De geschiedenis leert ons van niet. Qua duurzaamheid scoren vele *commons* en lokale gemeenschappen vaak zeer goed. Er zijn gevallen bekend waarbij historische gemeenschappen hun natuurlijke hulpbronnen volledig uitputten en ecologische rampen teweegbrachten. Op de Paaseilanden kapten de inwoners het volledige bosbestand in hun streven om steeds grotere en meer Moaïstandbeelden neer te zetten. Hiermee ruïneerden ze de mogelijkheid om in hun eigen levensonderhoud te voorzien. Maar de overgrote meerderheid van de historische gemeenschappen getuigde van een hoog niveau van rentmeesterschap, waardoor toekomstige generaties eeuwenlang van dezelfde of van gelijkwaardige ecologische baten konden genieten.

Inclusiviteit is echter vaak de achilleshiel. Zoals de definitie van *commons* duidelijk maakt, worden de goederen niet beheerd en gebruikt door iedereen maar door een goed afgebakende groep gebruikers. Er zullen daardoor per definitie mensen uitgesloten worden. Ook hier toont de geschiedenis aan hoe dit proces exclusiviteit in de hand werkt. Bij het oprichten van historische *commons*, kregen de initiatiefnemers of kolonisten vaak evenwaardige rechten

over de gronden en konden zij wegen op de besluitvorming en regelgeving. Tijdens de 13de eeuw waren de meeste *commons* dus behoorlijk inclusief. Golven van immigratie en bevolkingsgroei stelden deze gemeenschappen echter voor een dilemma. Meer herverdelen en een inclusieve toegang behouden of de baten per oorspronkelijke gebruiker gelijk houden en de nieuwkomers uitsluiten. De laatste optie bleek dominant. Aangezien immigranten en nieuwkomers vaak een zwakkere machtsbasis en invloed hadden, konden zij dezelfde privileges vaak niet verkrijgen. Dit zorgde ervoor dat na enkele eeuwen slechts een beperkte groep toegang had tot de gemeenschappelijke goederen en baten. De befaamde *mesta* in Spanje, waarbij kudde schapen op de gemene weiden in de Pyreneeën graasden, was slechts toegankelijk voor een handjevol rijke handelaars en rurale elites, terwijl de kleinere boeren zich tevreden moesten stellen met beperkte stukken grasland in het dorp. Enkel in gemeenschappen met een bijzonder hoge graad van gelijkheid werden de baten relatief gelijk verdeeld. De laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Kempen zijn hier een uitstekend voorbeeld van. Door de inclusieve en sterke privileges van de hertogen en de sterke bezitsrechten van de kleinere boeren had 98% van de gemeenschap toegang tot de gemeenschappelijke heidegebieden zodat zij in hun levensonderhoud konden voorzien.

Hetzelfde valt op te merken over de deeleconomie. Goederen en diensten ruilen verloopt op een egalitaire manier zolang iedereen kan steunen op een gelijkwaardig bezit. Wanneer productiemiddelen en landbezit ongelijk verdeeld zijn, bestendigt de deeleconomie vaak afhankelijkheid en verticale relaties. In premodern Vlaanderen, met een hoge graad aan sociaaleconomische polarisatie, konden rurale elites landarbeiders en arme boeren aan zich binden en tot goedkope arbeid bewegen in ruil voor het gebruik van productiemiddelen zoals ploegen, paarden en tijdelijk krediet of uitstel van pacht of huur. In de meer egalitaire Kempen daarentegen konden subsistentielandbouwers weldegelijk productiemiddelen uitwisselen tussen relatief gelijkwaardige huishoudens.

Een overschakeling van een individualistische en private economie naar een deeleconomie leidt dus helemaal niet zo vanzelfsprekend tot een inclusievere en meer gelijke maatschappij. In onze huidige gepolariseerde maatschappij zijn de valkuilen die de geschiedenis blootlegt een reëel gevaar. Kleinschalige lokale initiatieven zoals *samentuinen* en stadslandbouw, onder gelijkgezinde en vaak relatief welstellende individuen uit de middenklasse, geven weliswaar beloftevolle resultaten, maar bieden geen garantie dat eenzelfde harmonieuze samenwerking tot stand komt wanneer bredere groepen uit de maatschappij betrokken worden. Zullen groepen met een migratieachtergrond opgenomen worden in de nieuwe initiatieven voor ouderenzorg van een participatiemaatschappij? Zullen immigranten en illegalen toegang krijgen tot de collectieve landbouwprojecten en communale dienstverlening? Kunnen arme gezinnen volwaardig participeren in een deeleconomie? Bovendien is ongelijkheid binnen gemeenschappen niet de enige uitdaging. Afstappen van een uniforme dienstverlening en beheer, voorzien door de staat naar lokale of regionale initiatieven - zoals de waterstaat ontmantelen in het voordeel van polderbesturen op basis van de gemeenten of regio's - zal leiden tot verschillende niveaus van dienstverlening en ongelijkheid tussen arme en rijke gebieden versterken. An sich is het installeren van een deeleconomie dus geen voldoende oplossing om een inclusieve, duurzame en gelijke maatschappij of economie te bekomen. Het inperken van ongelijkheid en polarisatie biedt misschien fundamenteelere oplossingen.

Ecologisch historica Maïka De Keyzer is postdoctoraal onderzoekster aan de universiteit Utrecht. Ze schreef een doctoraat over historische *commons*.

Van 21 tot 30 oktober kan u in verschillende steden naar Transitiefestival 2016. Op vrijdag 28 oktober organiseert Transitienetwerk Middenveld in Kunstencentrum Vooruit en met medewerking van Masereelfonds Gent een dag over circulaire economie met diepgaande debatten, inspirerende workshops en ontmoetingen.

www.masereelfonds.be

www.transitiefestival.be

www.transitienetwerkmiddenveld.be